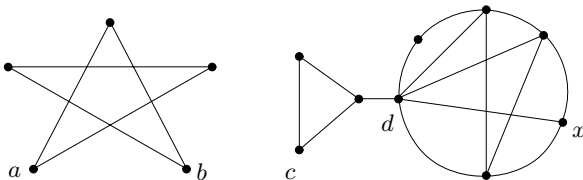

3 Vzdálenost a nejkratší cesty v grafech

Při procházení grafu je někdy prostá informace o souvislosti dostačující, ale většinou bychom rádi věděli i jak je z **jednoho vrcholu do druhého daleko** ...

V jednodušším případě se při zjišťování grafové vzdálenosti díváme jen na minimální počet prošlých hran z vrcholu do vrcholu. V obecném případě však při určování vzdálenosti bereme do úvahy délky jednotlivých hran podél cesty (tyto délky musí být nezáporné!). □

Stručný přehled lekce

- Vzdálenost v grafech a její vlastnosti.
- Dynamický výpočet metriky grafu (Floyd–Warshall).
- Dijkstrův algoritmus pro nejkratší (ohodnocenou) cestu v grafu.
- Některé pokročilé myšlenky plánování cest.

3.1 Vzdálenost v grafu

Zopakujme si, že sledem délky n v grafu G rozumíme posloupnost vrcholů a hran $v_0, e_1, v_1, e_2, v_2, \dots, e_n, v_n$, ve které hrana e_i má koncové vrcholy v_{i-1}, v_i .

Definice 3.1. Vzdálenost $d_G(u, v)$ dvou vrcholů u, v v grafu G je dána délkou nejkratšího sledu mezi u a v v G .

Pokud sled mezi u, v neexistuje, je vzdálenost $d_G(u, v) = \infty$. $\square$

Neformálně řečeno, vzdálenost mezi u, v je rovna *nejmenšímu počtu hran*, které musíme projít, pokud se chceme dostat z u do v . Speciálně $d_G(u, u) = 0$.

Uvědomme si, že nejkratší sled je vždy cestou (vrcholy se neopakují) – Věta 2.2.

Fakt: V neorientovaném grafu je vzdálenost symetrická, tj. $d_G(u, v) = d_G(v, u)$. $\square$

Lema 3.2. Vzdálenost v grafech splňuje trojúhelníkovou nerovnost:

$$\forall u, v, w \in V(G) : d_G(u, v) + d_G(v, w) \geq d_G(u, w).$$

Důkaz. Nerovnost snadno plyne ze zřejmého pozorování, že na sled délky $d_G(u, v)$ mezi u, v lze navázat sled délky $d_G(v, w)$ mezi v, w , čímž vznikne sled délky $d_G(u, v) + d_G(v, w)$ mezi u, w . Skutečná vzdálenost mezi u, w pak už může být jen menší. $\square$

Základní zjištění vzdálenosti

Věta 3.3. *Nechť u, v, w jsou vrcholy souvislého grafu G takové, že $d_G(u, v) < d_G(u, w)$. Pak při algoritmu procházení grafu G do šířky z vrcholu u je vrchol v nalezen dříve než vrchol w . □*

Důkaz. Postupujeme indukcí podle vzdálenosti $d_G(u, v)$: Pro $d_G(u, v) = 0$, tj. $u = v$ je tvrzení jasné – vrchol u jako počátek prohledávání byl nalezen první. Proto nechť $d_G(u, v) = d > 0$ a označme v' souseda vrcholu v bližšího k u , tedy $d_G(u, v') = d - 1$. Obdobně uvažme libovolného souseda w' vrcholu w . Pak

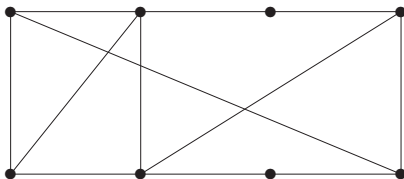
$$d_G(u, w') \geq d_G(u, w) - 1 > d_G(u, v) - 1 = d_G(u, v'),$$

a tudíž vrchol v' byl nalezen v prohledávání do šířky **dříve než** vrchol w' podle indukčního předpokladu. To znamená, že v' se dostal do fronty úschovny dříve než w' . Proto sousedé v' (mezi nimiž je v , ale ne w neboť $v'w$ není hranou) jsou při pokračujícím prohledávání **také nalezeni dříve než** w coby soused w' . □

Důsledek 3.4. *Algoritmus procházení grafu do šířky lze použít pro výpočet grafové vzdálenosti z daného vrcholu u . □*

Důsledek 3.4 „funguje“ jen pro vzdálenosti s jednotkovou délkou všech hran. My si dále ukážeme obecnější Dijkstrův algoritmus, který obdobným postupem počítá nejkratší vzdálenost při libovolně kladně ohodnocených délkách hran.

Některé další pojmy

Definice 3.5. Mějme graf G . Definujeme (vzhledem k G) následující pojmy a značení:

- **Excentricita** vrcholu $exc(v)$ je nejdelší vzdálenost z v do jiného vrcholu grafu; $exc(v) = \max_{x \in V(G)} d_G(v, x)$. $\square$
- **Průměr** $diam(G)$ grafu G je největší excentricita jeho vrcholů, naopak **poloměr** $rad(G)$ grafu G je nejmenší excentricita jeho vrcholů. $\square$
- **Centrem** grafu je množina vrcholů $U \subseteq V(G)$ takových, jejichž excentricita je rovna poloměru $rad(G)$. $\square$
- **Steinerova vzdálenost** mezi vrcholy libovolné podmnožiny $W \subseteq V(G)$ je rovna minimálnímu počtu hran souvislého podgrafu v G obsahujícího všechny vrcholy W .

3.2 Výpočet metriky

Definice: Metrikou grafu myslíme soubor vzdáleností mezi všemi dvojicemi vrcholů grafu. Jinak řečeno, *metrikou grafu* G je matice (dvourozměrné pole) $d[,]$, ve kterém prvek $d[i, j]$ udává vzdálenost mezi vrcholy i a j . □

Metoda 3.6. Dynamický výpočet metriky skládáním cest

v grafu G na množině vrcholů $V(G) = \{v_0, v_1, \dots, v_{N-1}\}$.

- Na počátku nechť $d[i, j]$ udává 1 (případně *délku hrany* $\{v_i, v_j\}$), nebo ∞ pokud hrana mezi i, j není. □
- Po kroku $t \geq 0$ nechť platí, že $d[i, j]$ udává délku nejkratšího sledu mezi v_i, v_j , který užívá pouze vnitřní vrcholy z množiny $\{v_0, v_1, \dots, v_{t-1}\}$ (prázdné v $t = 0$). □
- Při přechodu z kroku t na následující krok $t+1$ upravujeme vzdálenost pro každou dvojici vrcholů v_i, v_j – jsou vždy pouze dvě možnosti:
  - Buď je sled délky $d[i, j]$ z předchozího kroku t stále nejlepší (tj. nově povolený vrchol v_t nám nepomůže),
  - **nebo** sled vylepšíme spojením přes nově povolený vrchol v_t , čímž získáme menší vzdálenost $d[i, t] + d[t, j] \rightarrow d[i, j]$.

Věta 3.7. Metoda 3.6 v poli $d[i, j]$ správně vypočte vzdálenost mezi vrcholy v_i, v_j .

Poznámka: V implementaci pro symbol ∞ použijeme velkou konstantu, třeba `MAX_INT/2`.

Algoritmus 3.8. Výpočet metriky grafu; Floyd–Warshall

vstup $\langle$ matice sousednosti $G[,]$ grafu na N vrcholech (číslovaných $0 \dots N-1$),
kde $G[i,j]=1$ pro hranu mezi i, j a $G[i,j]=0$ jinak;

```
for (i=0; i<N; i++) for (j=0; j<N; j++)  
    d[i,j] = (i==j?0: (G[i,j]? 1: MAX_INT/2));  
for (t=0; t<N; t++) {  
    for (i=0; i<N; i++) for (j=0; j<N; j++)  
        d[i,j] = min(d[i,j], d[i,t]+d[t,j]);  
}  
výstup 'Matice vzdáleností d[,]'; □
```

Algoritmus 3.8 je implementačně velmi jednoduchý a provede zhruba N^3 kroků pro výpočet celé metriky.

Jeho jedinou (ale velkou) nevýhodou je, že vzdálenosti mezi všemi dvojicemi vrcholů je třeba *počítat najednou*. V praktických situacích však obvykle požadujeme zjištění vzdálenosti mezi jednou dvojicí vrcholů, a pak celý zbytek výpočtu je k ničemu...

3.3 Vážená (ohodnocená) vzdálenost

Definice: Vážený graf je graf G spolu s ohodnocením w hran reálnými čísly $w : E(G) \rightarrow \mathbf{R}$.

Kladně vážený graf G, w je takový, že $w(e) > 0$ pro všechny hrany e . $\square$

Definice 3.9. (vážená vzdálenost) Mějme (kladně) vážený graf G, w .

Délkou váženého sledu $S = (v_0, e_1, v_1, e_2, v_2, \dots, e_n, v_n)$ v G myslíme součet

$$d_G^w(S) = w(e_1) + w(e_2) + \dots + w(e_n).$$

Váženou vzdáleností v G, w mezi dvěma vrcholy u, v pak myslíme

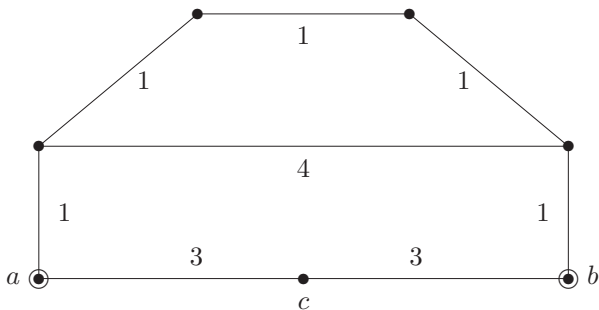
$$d_G^w(u, v) = \min\{d_G^w(S) : S \text{ je sled s konci } u, v\}.$$

Důležitým faktem je, že stejné definice a dobré vlastnosti zůstávají v platnosti i pro *vzdálenost na orientovaných grafech*. Obdobně Oddílu 3.1 nyní snadno dokážeme:

Fakt: Nejkratší sled v kladně váženém grafu je vždy cestou (příp. orientovanou). $\square$

Lema 3.10. *Vážená vzdálenost v nezáporně vážených grafech (i orientovaných grafech) splňuje trojúhelníkovou nerovnost.*

Příklad 3.11. Podívejme se na následující ohodnocený graf (čísla u hran udávají jejich váhy–délky.)

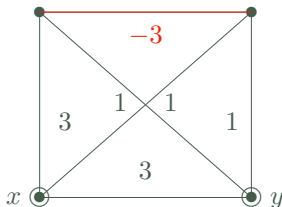

Vzdálenost mezi vrcholy a, c je 3, stejně tak mezi b, c . Co ale mezi a, c ? $\square$ Je jejich vzdálenost 6? $\square$ Kdepak, vzdálenost a, b je 5, její cesta vede po „horních“ vrcholech. $\square$

Záporné délky hran

Doposud jsme důsledně vyžadovali nezápornost (lépe kladnost) ohodnocení délky hran; ale co je na hranách záporné délky tak „špatného“?

Takže jaká je v našem grafu vzdálenost mezi x, y ? Je to 3 nebo 1? $\square$

Ne, vzdálenost z x do y je $-\infty$.

Stejný problém nastane, kdykoliv je možno opakovat záporné hrany, tedy vždy v neorientovaných grafech a částečně i v orientovaných grafech obsahujících „záporné cykly“.

Uvedené příklady problémů se zápornými délkami sledů nás vedou k úplnému **vyloučení záporných** vah hran v našem výkladu. V jistých omezených případech přesto má smysl hledat nejkratší cesty i v záporných vahách, ale tomu se v našem textu nebudeme věnovat z důvodu nedostatku místa.

3.4 Hledání nejkratší cesty

Pro nalezení nejkratší (vážené) cesty mezi dvěma vrcholy kladně váženého grafu se používá tradiční *Dijkstrův algoritmus* či jeho vhodná vylepšení.

Takové algoritmy se například používají při vyhledávání vlakových spojení. Pravděpodobně se i vy někdy dostanete do situace, kdy budete nejkratší cestu hledat, proto si popsaný algoritmus včetně jeho vylepšení A^* zapamatujte.

Poznámka: Dijkstrův algoritmus je sice poněkud složitější než Algoritmus 3.8, ale na druhou stranu je *výrazně rychlejší*, pokud nás zajímá jen nejkratší vzdálenost z jednoho vrcholu místo všech dvojic vrcholů. □

Dijkstrův algoritmus

- Je variantou procházení grafu (skoro jako do šířky), kdy pro každý nalezený vrchol ještě máme *proměnnou udávající vzdálenost* – délku nejkratšího sledu (od počátku), kterým jsme se do tohoto vrcholu zatím dostali. □
- Z úschovny nalezených vrcholů vždy vybíráme **vrchol s nejmenší vzdáleností** (mezi uschovanými vrcholy) – do takového vrcholu se už lépe dostat nemůžeme, protože všechny jiné cesty by byly dle výběru delší. □
- Na konci zpracování tyto proměnné vzdálenosti udávají správně **nejkratší vzdálenosti** z počátečního vrcholu do ostatních.

Algoritmus 3.12. Dijkstrův pro nejkratší cestu v grafu

Tento algoritmus nalezne nejkratší cestu mezi vrcholy u a v kladně váženého grafu G .

vstup < graf na N vrcholech daný maticí vzdáleností sousedů $del[,] \geq 0$,

kde $del[i, j] = \infty$ pokud j není sousedem i

vstup < u, v , kde hledáme cestu z u do v ; □

```
// stav[i] udává zpracovanost vrcholu, vzdal[i] zatím nalezenou vzdálenost
```

```
for (i=0; i<N; i++) { vzdal[i] = MAX; stav[i] = inic.; }
```

```
vzdal[u] = 0; □
```

```
while (stav[v] != zprac.) {
```

```
    // zde nalezneme nejbližší nezpracovaný vrchol  $j$ 
```

```
     $m = \operatorname{argmin} (\text{vzdal}[i] : 0 \leq i < N, \text{stav}[i] == \text{inic.})$ 
```

```
    if (vzdal[m] == MAX) return 'Cesta neexistuje'; □
```

```
    // vrchol  $m$  poté zpracujeme, upravíme jeho sousedy
```

```
    foreach (k soused m)
```

```
        if (vzdal[m] + del[m, k] < vzdal[k]) {
```

```
            prich[k] = m;
```

```
            vzdal[k] = vzdal[m] + del[m, k];
```

```
        }
```

```
    stav[m] = zprac.; □
```

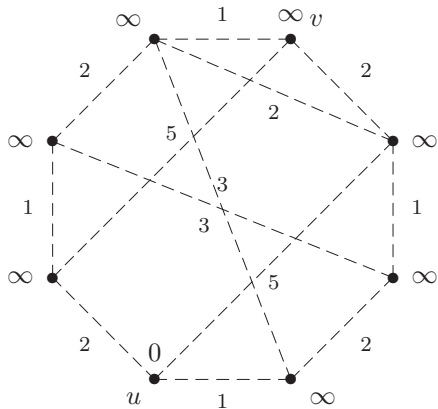
```
}
```

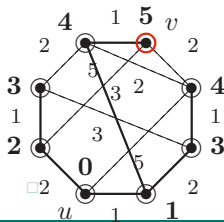
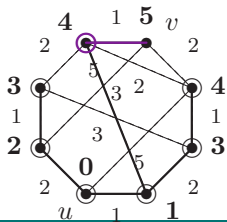
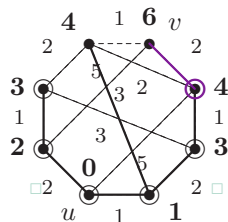
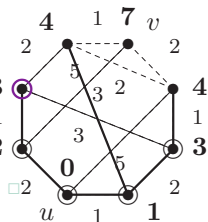
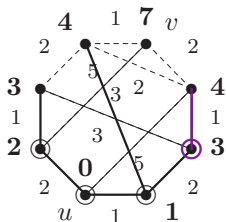
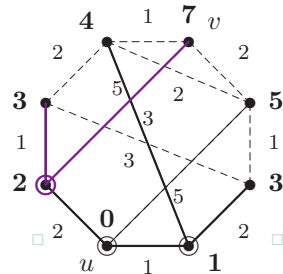
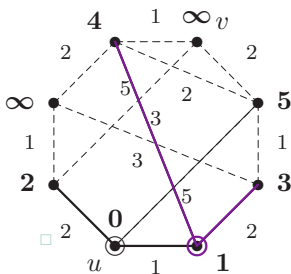
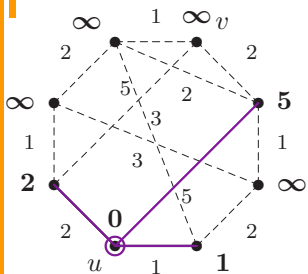
```
výstup 'Cesta délky vzdal[v], uložená zpětnými odkazy v poli prich[]';
```

Poznámka: Uvědomme si, že pokud necháme tento algoritmus proběhnout až do zpracování všech vrcholů, získáme ve $vzda1[i]$ nejkratší vzdálenosti z počátečního vrcholu do všech ostatních vrcholů i .

Všimněme si dále, že Algoritmus 3.12 počítá nejkratší cestu i v **orientovaném grafu**.

Příklad 3.15. Ukázka běhu Dijkstrova Algoritmu 3.12 pro nalezení nejkratší cesty mezi vrcholy u, v v následujícím grafu.

Fakt: Celkový počet kroků potřebný v Algoritmu 3.12 k nalezení nejkratší cesty z u do v je zhruba N^2 , kde N je počet vrcholů grafu. $\square$

Na druhou stranu, při lepší implementaci grafu seznamem sousedů a použití vhodné úschovny nezpracovaných vrcholů (implementované *haldou* s nalezenou vzdáleností jako klíčem) lze dosáhnout i mnohem rychlejšího běhu tohoto algoritmu na řídkých grafech – času **téměř úměrného počtu hran grafu**, přesněji $O(|E(G)| + N \log N)$. $\square$

Věta 3.13. *V každé iteraci Algoritmu 3.12 (počínaje stavem po prvním průchodu cyklem `while()`) proměnná `vzda1[i]` udává nejkratší vzdálenost z vrcholu u do vrcholu i při cestě pouze po vnitřních vrcholech x , jejichž stav `[x]==zprac.`* $\square$

Důkaz: Stručně matematickou indukcí:

- V prvním kroku algoritmu je jako vrchol ke zpracování vybrán první $j=u$ a potom jsou jeho sousedům upraveny vzdálenosti od u podle délek hran z u . $\square$
- V každém dalším kroku je vybrán jako vrchol m ke zpracování ten, který má ze všech nezpracovaných vrcholů nejkratší nalezenou vzdálenost od počátku u . To znamená, že žádná kratší cesta z u do m nevede, neboť každá „oklika“ přes jiné nezpracované vrcholy musí být delší dle výběru m a indukčního předpokladu. $\square$

Naopak každá nová nejkratší cesta z u do nezpracovaného vrcholu k procházející přes m musí mít m coby předposlední vrchol, tj. poslední hranu mk , a proto je upravená hodnota `vzda1[k]` správná i po přidání m mezi zpracované vrcholy. $\square$

3.5 Pokročilé plánování cest

- Třebaže je Dijkstrův algoritmus velmi rychlý a „téměř optimální“ mezi všemi způsoby hledání nejkratší cesty v nezáporně váženém grafu, stále zůstává příliš **pomalým** pro praktické nasazení třeba v přenosných navigačních zařízeních, jež obsahují mapová data v rozsahu **desítek až stovek miliónů hran** grafu. □
- Co však může být uděláno lépe? □
- Odpovědí je vhodné **předzpracování grafu**: Lze dobře očekávat, že samotný graf je relativně stabilní a pro jeho předzpracování je k dispozici dostatek času na výkonných strojích. □
- V tomto místě však vyvstává sekundární problém, kde uložit výsledky předzpracování? Určitě není reálné ukládat (např.) všechny nejkratší cesty mezi všemi dvojicemi vrcholů. . . □
- Dva z nejjednodušších úsporných přístupů k předzpracování grafu pro rychlé plánování cest si nyní zběžně ukážeme.

Lépe než Dijkstrův algoritmus se chová vylepšený algoritmus A^* , který **použitím vhodného potenciálu** „směřuje“ celé prohledávání grafu ke správnému cíli a je skvěle použitelný ve všech situacích, kdy pojem „**směr k cíli**“ má význam. To je například při navigování v mapě.

Algoritmus A^*

- Je reimplementací Dijkstrova algoritmu s „**vhodně**“ **upravenými délkami** hran. $\square$
- Necht' „**potenciál**“ $p_v(x)$ udává libovolný **dolní odhad** vzdálenosti z vrcholu x do cíle v . Například při navigaci v mapě může $p_v(x)$ udávat přímou (Euklidovskou) vzdálenost z bodu x do bodu v . $\square$
- Každá (orientovaná!) hrana xy grafu G, w dostane nové délkové ohodnocení **$w'(xy) = w(xy) + p_v(y) - p_v(x)$** . Potenciál p_v je **přípustný**, pokud všechna upravená ohodnocení jsou nezáporná, neboli $w(xy) \geq p_v(x) - p_v(y)$.

Potenciál přímé vzdál. z x do cíle v je vždy přípustný podle trojúh. nerovnosti. $\square$

- Upravená délka lib. sledu S z u do v pak je $d_G^{w'}(S) = d_G^w(S) + p_v(v) - p_v(u)$, což je konstantní rozdíl oproti původní délce S . Takže S je optimální pro původní délkové ohodnocení w , právě když je optimální pro nové w' .

Dijkstrův algoritmus pro w' upravené potenciálem přímé vzdálenosti do v pak bude „silně preferovat“ hrany vedoucí ve směru k cíli v .

Myšlenka „dosahu“ (reach)

- Tento přístup těží z přirozeného poznatku, že valná většina hran reálné cestní sítě je pro globální plánování cest v podstatě „bezvýznamná“.

Definice: Nechť $S_{u,v}$ značí ve váženém grafu G optimální sled z u do v . Nechť dále pro $e \in E(S_{u,v})$ značí $prefix(S_{u,v}, e)$, $suffix(S_{u,v}, e)$ celý úsek sledu $S_{u,v}$ před (za) jeho hranou e . $\square$ **Dosah hrany** $e \in E(G)$ je dán vztahem

$$reach_G(e) = \max \left\{ \min \left(d_G^w(prefix(S_{u,v}, e)), d_G^w(suffix(S_{u,v}, e)) \right) : \forall u, v \in V(G) \wedge e \in E(S_{u,v}) \right\}. \square$$

Dosah hrany e přesně matematicky kvantifikuje „(bez)významnost“ e pro plánování cest; čím menší je $reach_G(e)$, tím blíže počátku nebo cíle opt. cesty musí hrana e být. Neboli, prakticky, hrany s malým $reach_G(e)$ lze pro většinu dotazů na optimální cesty ignorovat. . . $\square$

Předpočítaného parametru dosahu hran lze přirozeně využít v *obousměrné variantě* Dijkstrova algoritmu (včetně A^*) ke vskutku radikální redukci počtu prohledávaných vrcholů při hledání nejkratší cesty:

- V řádku “foreach (k soused m)” (viz Algoritmus 3.12) prostě akceptujeme pouze ty sousedy k pro které platí $reach_G(mk) \geq vzdal[m]$.